

**Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin,
milli adət-ənənələrinin,
elm və mədəniyyətinin təbliği**

Qismət Yunusoğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin
müəllimi

Dünya cəmiyyətinin ilkin təkamül mərhələsində Qəbilə-Tayfa birliklərinin dini-mistik dünyədərkində İlahi Qüvvələrə tapınma minilliklərlə davamlı olduğundan, iri quru parçaları, qitə və materiklərdə ibtidai icma quruluşunun sakral təriqətlərinə çevrilmiş, İlahi-Mistik təlimlərə çevrilmişdir. Ruhani dünyədərkində İlahi Haqqa qovuşmağın mistik- ruh qüvvələri tərənnüm edilmiş, İnsan-Həyat mübarizəsində ilkin tapınma ocağına çevrilmiş və müqəddəsləşmişdir. XXI əsr Dünya Təkamül mərhələsində bu İlahi Haqqa tapınma Amerika və Asiya qitələrində əski Türk qəbilələrində, etno-millî tayfa ittifaqlarında-Şamənçilığın təlimləri kimi qalmaqdadır.

Haşiyyə. Tək Tanrıya Ruhla-
rın qanadlarında tapınan Şa-
manlar Türküstan diyarının qız-
mar düzənlərində,, Sabir/Sibi-
bölgəsinin sıx meşələrində,
Amerika qitəsinin daimi buz
örtüyü...erazilərində yaşamaqla,
hazırda 40 min nəfərə qədər ol-
duğu bildirilir.Əski Ruhani-Mis-
tik dünyadərki təriqətinin-Şa-
mançılığın 10-15 min illik tarixə
malik olması, ilk növbədə proto-
Türk və Türkdilli etno-millii qöv-
münün Haqq İncancı kimi qoru-
nub saxlanılmışı, digər Dini
Haqq-Müqəddəs İnam təriqətlə-
rinin təməl dəyərlərinə çevril-
mişdir. Təbii ki, tarixi, coğrafi,
fəlsəfi...elmi-dünyəvi dünyarə-
kində izi də qalmaqdadır, topo-
nimlərin təmsalında....

"Şəmanaixa", "Şəmonaixa",
"Şəmanaya"... "Şamaxı" antro-
nimlərin etimoloji təhlili bu bə-
xımdan istisna deyildir...

Qədim yunan coğrafiyaşünası K.Ptolomey (100-170-ci illər) "Coğrafiya" əsərinə əlavə etdiyi xəritədə Qafqaz Albaniyası/Azərbaycanın 29 şəhəri barədə məlumat vermişdir, o

Türk-Müsləman coğrafiyası toponimlərinin etimoloji, elminəzəri təhlili bir daha sübut etmişdir ki, Türkdilli xalqların əski Ailə-Dil soykökündə minilliklərlə assimilyativ-filoloji, dialekt-şivə...dəyişikliyi ilkin protoTürk leksik ifadəsinə uyğun, sonrakı mərhələdə isə ƏrHun/YeniSu əlifbasının sistematikasının. Hun-Quz-Sak/Saxa, Uyğur-Göy Türklər...qəbilə-tayfa dillərinin ilkinliyi Təkamül mərhələsi təmsalında bu böyük coğrafi həddlərdə dəyişilmədən saxlanılmışdır. Özündə tarixi yaşadan hər bir toponim ümumilikdə böyük coğrafi həddlərin bir nişanəsi kimi əhəmiyyətliidir ki, bu baxımdan Cənubi Sibir şəllərində, Aral/Ural dağlıq qurşağında, qə-

nimlərinin yayılma arealı bu fikrimizi təsdiq edir.

Şamancılığın ritual təlimində Ruhun cəm olması və Ruh halında ilahi ünsiyyət əsas sakral ifadəsi olduğundan etimoloji soykökü bu Məqama yönəlik coğrafi məkanlarda dini-sakral ocaqların sıxlığı nəzərə çarpır. Saxa/Sak diyarında əski Türk mifologiyasına görə ilahi Ruhların ocağı "öyuun", "oyuun" adlandırılıb, Azərbaycan Türkcəsində "öy", "ev", Anadolu Türkcəsində "köy" terminlərinin frazeoloji anlamının doğrulığı eyni soykökü ilə bağlıdır.

Uluxan Örsü/Lena çayının sağ sahilində (Hunqala ulusu ərazisində, Qarovul burnu və eyniadlı şəhərin yaxınlığına) 50

qədim insan ocağı da dini-sakral irsini məkanı dəyərləndirir, Diring-Yuryax qədim insan məskəni isə Paleolit dövrünə aid edilir, 2,5 milyon il tarixi yaşadır.

Bütün bunlar Hun/Quz və Sak/Saxa...protoTürk və Türk qövmlərinin tarixi-coğrafi keçmiş, dini-sakral dünyadakı və onların yayılma məkanlarının coğrafi genişliyi barədə əski bilgiləri ifadə edir.

Tarixi-milli dəyərləri özündə ehtiva edən, şamançılıqla bağlı olan "Şəmanaixa", "Şəmonaixa", "Şəmanaya"... "Şamaxı"... toponimləri sırasında Aral/Ural dağlıq qurşağının Orta hissəsinin qərb qanadındadır. Niyazabad nəhiyyəsidəki geoloji mənzərə

Dini-ruhani anlamlı coğrafi yer adları

“Şemanaixa”- “Şamaxı” antronimləri

cümlədən, Şamaxı şəhərinin adını çəkmişdir-"Mamaxiya", "Kemayexa/Camaxeya", "Kamexiya"...toponimləri kimi....Əski protoTürk anadımı "kom", "kam"...sözlər "yığcam", "yığılmaq", "birləşmək"...kimi mənaları verib, "koma", "komanda"...anlamı bu mənaları ehtiva etdiyindən "Kemayexa"- "Ruhların toplandığı, yığıldığı, cəm olunduğu yer" etimoloji təsvirinə uyğundur. Axı, Şirvan-Qobustan bölgəsi qədim Azərbaycanın dini-sakral, ilahi Haqq...inancının mərkəzləşmiş əski Ocaqlarından biridir...Şəməncılığı özəl hökmlərində mistik "Ruhların çağırılması", "Ruhlara sitayiş", "Ruhların kölgəsinə sığınmaq"...sakral dəyərlər olaraq qəbul edildiyindən, müvafiq coğrafi adların/toponimlərin törəməsində də təsirsiz ötürməyibdir. Axı, minilliklərlə, dni inanc hökmünə malik olub, həmin antrotoponimlərin də yaşları əski tarixi mərhələlərlə ölçülür....

dim Ulu Tau/Altay silsilələrində, eləcə də, Xəzər dənizi yaxınlığında...yarlanmış "Şemanaixa", "Şemonaixa", "Şemana-ya"... "Şamaxı"...yer adları tarixi, coğrafi, etimoloji, dini-fəlsəfi...dəyərlərə malikdir.

Qeyd edilən toponimlərin söz köklərində İlahi Mistik Ruha tapınan şamanlara, dini-mistik qövmələrin, "şamançılıq" tərifinə tapınma və "şaman" isminin dialekt-şivə təhrifinə əsasən yaranma ehtimalı daha güclüdür.

İlahi-Mistik fəlsəfi dünyadər-
ki təlqinliynə tapınan, əski sak-
ral-mədəniyyət mərhələsi olan
Şamançılığın sərhədləri bütүн-
lүklə müasir Türk-Müsəlman
coğrafiyası (Sak/Saxa və Altay
dağları, Bəygöl/Baykal gölü
hövzəsi, Ala-Tauy/Ulu Tanrı
dağlığı, Aral/Ural silsiləsi, Xə-
zər və Aralıq dənizləri ətrafı, İki-
çayarası qədim Təbəddülat
ocağı...) hüdudları ilə eynidir,
“Şemanaixa”, “Şemonaixa”,
“Semanava”, “Samaxi”, topo-

km-lik məsafədə uzanan, 200 m hündürlüyə çatan və 400 min illik yaşa malik Qaya silsiləsi İlahi Ruhların məkanı kimi qəbul edilir, yunan mifologiyasında Olimp dağları təmsilində olduğu kimi. "Ruhların Şəhərinə" Ruhların icazəsi olmadan yaşamaq yasaq edilən bu tarix-millî ərazidə yalnız Şamanlar həyat sürmüş, mistik-sakral təlimlərini yaşatmışlar, yalnız xüsusi dini təlqinlərdən sonra kimsə bu yerlərə ayaq basa bilərdi, ərazi 2012-ci ildən YUNESKO-nun Milli-Maddi İrs siyahısına daxil edilib. Bayağağ və Sin çayları (Uluxan Örüsu/Lena çayının qolları) yataqları boyunca qaya-ocaqları da dini-sakral səciyyə daşıyır, Ruhların Səsi dolğan ziyarətgahlar, qayaüstü rəsmlərin, yaşayış mağaralarının...aşkar edildiyi kimi qorunur.

Sin çayının mənşəbindəki

şəcə karst mağarasından yaranan "Şamaxı düzəngahı", ucqar cənub hissədə Şamaxı/Şemanaixa dağı...da xüsusi yer tutur.

Qaraçay (Ufa) çayının 96 km-lik hissəsi (ümumi uzunluğu 918 km) bu ərazidən axır, relyef-landşaft hündürlüyü 600 m-ə yaxındır. Türkdilli Ər Aslan tayfalarının kökənlı yurdlarından olan bu nəhiyyə, o cümlədən, "Şamaxı düzəngahı" təbii-coğrafi zənginliyi ilə yanaşı, dini-sakral, milli-mənəvi irs...abidələri ilə də bölgənin ən çox ziyarət edilən məkanlarındanır..

„Qıpçaq düzü Türklərinin əski oylaqlarından olan Balxaş gölü və Ulu Tanrı/Ala Tau hövzəsində, Altay diyarında, Cənubi Sabir/Sibir çöllərində... Şəmonaxa səhəri və eyniadlı çayı bərədə növbəti yazılarda...

(ardı var)

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur